

Թեան հրաւիրուած էին քաղաքիս հայ հասարակութիւնը առհասարակ աղքատք և հարուստք:

Համախույ հասարակութիւնը զգումէ արդարեւ այս մեծակշիռ կորուստը բայց մի և նոյն ժամանակ յուսով է, որ այդ կորստեանը պէտք է փոխարինեն նորա հարազատ ժառանգների եկեղեցասիրական և ազգասիրական գործերը իւրեանց անմահ յիշատակ ծնողի յարգը և անուներ իրաւամբ իւրեանց ևս սեպհականելով:

Սորա կեանքը և մահը նկարագրելուս միակ նպատակն լինելով ցոյց տալ ընթերցողաց թէ այժմեան նոր հասարակութիւնը որպիսի իշխանին է զնահատում և որպիսի ոչ թէ նորա կենդանութեան ժամանակ և թէ մահից յետոյ: Խնդրումեմ փոքրիկ տեղի շնորհէք յօդուածիս պատուական Արարատ ամսագրոյ թերթերում:

ԱՆՎԱՆԻՐԻ ՄԵՆԻՒ ՀԱՅՆԱԿԱՐԵԱՆԵՅ.

Ի 21 Յուլի 1872 ամբ.

Ի Շահին:

Ո՛ր և իցէ յօդուածոց ի պատասխան կամ ի քննութիւն ուղղեալ յօդուածները յատկապէս կ'սնդրեմք և ինչպէս արժան է՝ ուղղել այն լրագրաց՝ որոց մէջ հրատարակեալ են: Իսկ երբ չհրատարակուին, յայնժամ կարելի է դիմել այլ լրագրաց: Այս անգամ բացառութեամբ միայն կ'ընկառնեմք հետեւեալին:

ՄԻ. ՔԼՆԻ ԽՕՍԻՔ

Ամեն մի մարդ իրաւունք ունի խօսելու, դատելու և գրելու, բայց չէ՞ որ այնպիսին և պիտի կենդանի խիղճ ունենայ, որ ամեն մի խօսուածք գրուածը նախ խղճի կրիտիկայի տակ զգէ և յետոյ յոյս աշխարհ զուրս բերէ: Եթէ ես ունիմ ձարտար լեզու, ինքս ել հնարապէտ, գրիչս ել սուր: Եթէ սուտ ել ասելու լինիմ այնպէս, որ բաց ի ինձանից ճշմարիտ խօսողն ել զարմանայ, եթէ մի անձնական կիրք ունիմ դէպի մի որ և իցէ անհատ, որ իմ բնութեան չի յարմարվել և չի յարմարում, մի՞թէ պիտի մեռցնեմ բնական օրէնքը ինձանում և ոտի տակ տամ մէկի երախտիքը կամ պատիւը, զոպարտելով նրան: Այդպէս վարուելով, ի՞նչ է արդեօք այդպիսի անհատի նպատակը. քրիստոնէական պարտաւորութիւն է կատարում, ազգասիրութիւն է ցոյց տալի, թէ իրան կամենում է ճանաչեցնել շատերի աչքում հասկացող անձն: Հատ լաւ բան է համբաւներ, ազգային յառաջդիմութեան լուրեր, տեղական աւանդութիւններ և այլն հրա-

տարակել լրագրերի միջոցաւ, եթէ մարդը խղճով լինի գրուածը և ոչ անձնական կիրքով: Գորանում մեղաւոր չէ և ոչ մի խմբագիր, եթէ տպուէ մի որ և իցէ աւանդութիւն կամ լուր, որ լինում են երբեմն կրքից շարժված ստացող բաներ, պատճառ, խմբագիրը չէ կարող ամեն տեղացի լինել կամ ծածկագէտ, որ կարողանայ իմանալ թէ ամեն բանի հանգամանքն, կամ գրողի սիրտը, միտքը, թէ արդեօք այս մարդը, որ խօսում է, ի՞նչ նպատակ ունի խօսելոյն և գրելոյն, և ստուգապէս է, թէ գրգռուած է, թէ վշտացած է, թէ մի հայածանք կրած է մի քանի կամ շատ անհատներից: Մէկը, որ կարողութիւն ունի խօսելու գրելու, մի՞թէ առանց դատողութեան խղճի մտաց պիտի անէ այն, ինչ որ միւսը չէր կարող անել իրան: մի՞թէ այնպիսին սովորել է հնարագիտութիւնը, որ իրանից տկար արդարին նուաճէ իւր կամքի տակ: Եթէ մէկը միւսի անբարոյական և անտեղի դատողութիւնների պատճառաւ կարողանում է միայն ներողամտաբար և անյիշատար կերպով յանդիմանել նորան կամ խրատել, մի՞թէ նա պէտք է ոխ, դարանակարութիւն պահէ իւր սրտում և թոյն ժանիքի տակ մինչև յարմար ժամանակը, որ ժայթքէ ի զուր առանց օգտի թունաւորելու նորան կամ միւսին, որովք երբ և իցէ մի ժամանակում խոցել են իրա սիրտը ճշմարիտ խօսքերով:

Մենք կարում ենք Յարէթ Առեկասի երբեմն Առեկասի տեղական աւանդութիւնների և բարբառների նկարագրութիւններ Մեղուի մի քանի համարներում իրրեւ Համախույց ուղարկված, որ վեց ամիս դրանից առաջ հայածված է ինքն Համախույց իրան յայտնի հանգամանքների պատճառաւ դէպ ի հեռաւոր տեղեր: Արախտում ենք, որ չի թագցնում իւր քանքարը, բայց եթէ ընդունէր, խորհուրդ կտայինք, որ փոխանակ իւր անմահները երկարացնելու լաւ բաներով, բաւականաւոր տակաւին տեսածով, Եթէ ես լինէի նորա մօտ կամ նա լինէր ինձ մօտ, ես խօսքով կ'սորհրդակցէի նորա հետ, և ոչ այսպէս:

Անբնապէս, թէ ուղորդ թէ սուտ լաւ է նկարագրում, պատճառ, այն խաբանը (դաղը) որ նա է ստացել ինքն իրա անխոհեմ վարժողութեամբ Համախույցի շատերից, ուրիշ մէկ բանով չէ կարող վրէժխնդիր լինիլ, եթէ ոչ նոցա վատ կողմերը, վատ աւանդութիւնները իրանց երեսին տալով: Մի՞թէ չէիր կարողանում, Պ. Առեկաս, մինչև ձի նստելը մինչև հալածմունքի մէջ ընկնելը գրել այդ ճշմարտութիւնները. ո՞վ կարող էր արդեօք ձեռքդ բռնել: Հիմա գրում ես հեռուից ի՞նչ նպատակով, նրանց ուղղութիւն տալու, թէ վրէժդ առնելու. կարծեմ ջրաց ել մտած կ'լինէք դուք հետաքրքրութիւնից եւ զարմանում եմ, որ դու մինչև լարեկենդանի շաբաթները ջրաղացի մօտ բաւական օրեր ես

անց կացրել մինչև քեզ հեռացնելը Համախոցիներին, ինչպէս է, որ մոռացել ես և դորան յիշելու:

Ինչ և իցէ Պ. Ղուկեաս, Համախոց և մի քանի տեղերի վերաբերմամբ խօսքերիդ շատերը եթէ ուղղորդ էլ չլինի, սուտ էլ չէ: Բայց ես կամենում եմ Սաղ. վանքի վերաբերմամբ մի քանի անտեղի խօսքերիդ մասին յետագայ դատողութիւնս ասել: — Յիրաւի ցաւելի է արդէն, որ չունի քո առաջվայ տեսած ուսումնարանը, որովհետեւ, չկայ այնքան արդիւնք, որով կարողանայ կառավարվել վանքը իւր միաբաններով, և ունենալ այնքան, որ ուսումնարանի համար կարողանայ պահել զոնէ մի երկու ընդունակ ուսուցիչ տալով նրանց ամեն մէկին 200 մանէթ բռնիկ: Յիշած թուումդ ուսուցանում էր Սարկաւագ Աւետիսն Փինաչեանց (այժմ արեղայ) թէ ի՞նչ պատճառաւ թողնց ուսումնարանը, — ահա լսիր, որ ցաւօք սրտի եմ ասում. — Գիւղականների վիճակը գիտես, թէ միայն հիւր պէնայն է քեզ հարկաւոր և նրանց փափուկ հաւեր փայելին. նոցա վիճակի վերայ իսկի մտածում ես, լսիր ես ասեմ նոցա երեսայոց կարգաւ ուսում առնելը, թէ քանի ամիս է լինում. — Երբ գիւղացին չունի դաշտային պարապմունք, իւր անասուններն էլ գոմի մէջ կապված մինչդեռ պատրաստի խոտ ու դարման են ուտում. այն ժամանակ միտք է բերում գիւղական ծնօղը, թէ որդիս փոքր ինչ գրեկ կարդալ եթէ իմանար, հարկաւոր կգար, մեր գրերը նա կգրէր կկարդար հարկաւոր ժամանակում: Այսպիսի խորհրդով վստոված, տանում է գիւղի քահանայի կամ տիրացուի մօտ, որ ուսանի զոնէ մի քանի ամիս: Այդ սկզբնաւորութիւնը լինում է սերմերը ցանկուց յետոյ հոկտեմբերի վերջում. այդ ամսից սկսած տւում է՝ և այն ոչ շարունակաբար, մինչև դատիկ լուսանալը: Այնուհետեւ ի՞նչ է անում գիւղացին, — անասուններին արձակում է գէպի դաշտը ապրիլին, մայիսին, մինչև յունիսի վերջը, զրանց պահող պէտք է, որ չմտնեն ուրիշի խոտերը և արտերը չուռնեն, որ իրանցից տուգանք չառնուի: Կամ իրանց անասունները չը վերաւորվին (չգիշատվին) որովհետեւ իրանց հարկաւոր են միշտ, մանաւանդ տարվայ այդպիսի ժամանակում, որ առանց զոցա գիւղականը թմեկը կտրած թռչունի պէս է: Ովքերն են պահպանում զրանց, — իրանց որդիները (ճշմարիտ է գիւղորայքում լինում են տաւարածներ, ըստ մեծի մասին հարուստներն են յանձնում իրանց անասունները պահպանելու, նոյնպէս զոցա որդիները պարապվում են ուրիշ բաներով): Խոսեւրի հարեւու ժամանակը գալիս է Յունիսին, իրանց օգնական հաց ու ջուր տանող պէտք է: Հասնում է հունձն, հնձողներին համար դարձեալ ուտելիք խմելիք տանող պէտք է և հնձած խուր-

ձերը կրող կալի մէջ: Այլ կասելը վերջապա մինչև օգոստոսի վերջը, այնուհետեւ սերմն ցանել հարկաւոր է, դարձեալ զոցա — իրանց երեսայոց օգնականութեամբ: Ահա այդպէս է գիւղական երեսայոց վիճակը, որ համարեա թէ ուսանում են երեք կամ չորս ամիս: Սարեան գիւղի երեսայ.քը ըստ մեծի մասին նոյն վիճակի մէջ են, բացառութեամբ մի քանի երեսաների, որոնք արդէն ուսանում են վանքում՝ ծերունի Ամանհօր և կամ գիւղի մէջ վանքի մի ընդունակ քահանայի մօտ (Սահակ անուն): Ցարվայ մեծ մասը ուսումնարանն թափուր լինելով աշակերտներից, մի քանի ամիսվայ ընթացքում մի տասն աշակերտ ունենալով, ինչպէս կառավարվէր ուսուցիչը ամսական 25 կամ 50 կոպ. առնելով աշակերտից, 71 թուականում Բագուից ուսուցիչ հրաւիրեցին նշանաւոր բռնկով յիշեալ Փինաչեանցին, քեզ եմ հարցնում Պ. Ղուկեաս, գնա՛ր, թէ ոչ, դու հենց քո վերայ դատիր:

Դորանում զուք աւելի սխալվում էք, Պ. թէ «Վանքում կյտնէք ամենաբաղքը և շինծու քաղաքավարութիւն և ամենաչաղ հաւ», և լնւ Բանի որ դիմակ գրած երեսիդ ուսում էիր վանքի հացն ամենաչաղ հաւով, և խմում էիր գինին շատ անգամ գնալով, մինչև այն տեղն էր հասնում բանը, որ մկրտում էիր շորերդ գինով, քաղաքավարութիւն էր, բայց երբ ստացար անբարոյական վարվողութեամբդ մի քանի անգամ յանդիմանութիւններ ծերունի վանահօր և ուրիշների կողմից, այն ժամանակ ի հարկէ, լեզուդ սուր, ինքդ հեռի, ինչ որ ուզես կասես. բայց ցանն այն է, որ շատերն էլ կհաւատան, չմտածելով որ զուք անձնական կրքից շարժուած էք գրում: Պարոն, Դուք դրսեղից իմացար, թէ նա տարեկան 30 բեռն գինի կուռնեայ, արդեօք կարաններն լցնելու և դարտակելու ժամանակ դուք մօտին կանգնած թուում էիր չափն, և հաշուի պակաս կամ աւել լինելն դուք որ տեղից էք իմանում, երբ ձեր ներկայութեամբ չէ լինում նորա ել ու մուտքը, կամ ատենադպիրը (որ երգուած է օրէնքին հաւատարիմ մնալու) որ և շատ անգամ իրա և կամ Առնսիստորականներից մէկի ներկայութեամբ են լցնվում գինիներն, և ծախվելու ժամանակ նոյնպէս ծածուկ չէ, ի՞նչպէս կասէ քեզ սուտը, և կամ ինչ հարկաւորութիւն ունի քեզ հետ խորհրդակցելու որ քեզ վերաբերեալ բան չէ: Անտեղի և չարամիտ երեսակալութիւն: Դու համոզված ես զոնէ խղճիդ առաջեւ, որ վանքի հացն ուտելով շատ անգամ գնալով ժամանակը և զոհանալու փոխանակ անվայել . . . խօսքեր, որ նրանց հոգեկանին և տեղւոյ սրբութեանը ընդդէմ է եղել: արտաբերելով պարզ գիւղացիների և միաբանաց մօտ, շատ յանդիմանութիւններ են զարկուել երեսիդ, սակայն, էլի չի կարմրել ամօթով: Եթէ այն տեղերում էլ,

ուր որ լինելու էք, դիմակ դրած գովելու էք մինչև ձեր յանդիմանութիւններ ստանալը, վայնրանց և քեզ համար Ասացէք, խնդրեմ, որտեղ, մատենի որ յօղուածում է գրուած ձեր տուած նբւերքը, որ խնացուի թէ արքայութիւն է գնում թէ դժոխք, կամ քանի սե կոպէկ գցած կար աջահամբոյր արի համար և վերջապէս մէկ բանի համար մի սե կոպ. դոհած. Թող ձեր խիղճը ձեզ տանջէ ներսումը եթէ կենդանի է. Գուրջէք հասկանում այնքան տեղը, որ շատ ճշմարտութիւնների մէջ եթէ անձնական կիրք լինի խառնուրդ, կարող են եղած ճշմարտութիւններն էլ ստել: Գուրք բնաւ երեւակայում էք այն վանքի (մի 12—15 տարի առաջ) դուրսիւն. դանդաղում էր այն տեղ մի կտոր հաց, որ այն տեղով անցնողն վայելէր. դանդաղում էր մի բաժակ գինի. գտնվում էր գոնէ մի յարմար սենեակ բնակութեան համար. դու կարող էիր վանքի բակումը աներկիւղ օձերից և թունաւոր զեռուներից ման դալու կամ նստելու. դու տեսնէս բաց ի մօրենու թփերից մի տասը քսան խաղողի ծառ յարմար կանգնեցրած. եթէ հնձած հարած մտրնու թփերը և խոտեղեն անտառի պէս բարձրացրացած բանջարները վառելու ժամանակ այդու մէջ, որ բարեկանան կրակին էր նմանվում, տեսած լինէիք, և քանի մի յանդիմանութիւններ վերջին ժամանակներում ստացած չլինէիք, այն ժամանակ ձեր խիղճն էլ ձեզ թող էր տալ զբաղարանու մէկին կամ միւսին. եթէ վանքի մուտքը իրա վերայ գործ չգնուէր, որտեղից կուներնար այն բաւական սենեակները, որոնց մէջ բնակվում են թէ հիւրեր թէ ուխտաւորներ և առաջնորդներ պատահած ժամանակը եթէ այդպիսի վերայ ամենայն տարի ծախս չլինէր, ինչպէս կարող էր գոյութիւն ունենալ մինչև այսօր: Մի թէ մոռացել էք Մէյսարու վանքը. ինչո՞ւ էր աւել նա սորանից մի տասն ու հինգ տարի առաջ: Այդ վանքն էլ էիր գնացել, ինչպէս տեսար, բաց ի ջղիկներ և թունաւոր զեռուների տեսնելուց նորա մի քանի աւերակ շէնքերի մէջ, ինչ բաւականութիւններ էիր ստանում: Ժամանակը այդ չէ պահանջում, սիրելի, որ դուք անձնական կիրք ունենայու պատճառաւ, մարդու աշխատանքը առ ոչ ինչ համարէք, փոխանակ գովելու քաջարկելու, պարտաւէք: Չեղ ահա կարելի է դարձնել այն խօսքը թէ դարմանդ հարկաւոր չէ մարագը անել, մարագինն միայն թէ հասնու:

Ն. Ի.

Ի. Դանիէլ:

ՀԱՇԻԻ ԾԽ. ՀԱԳ. ԴԱՐՈՑԻՆ

ՀԱՅՈՑ ՄԱԶԴԱԿԱՅ:

ԽճԻԿԻՆՆԻ ԱՐԱՐԱՐ ԱՏԱԿԻՆ:

Անցած Յունիսի վերջում շարունակ մի շարան հարցաքննութիւն էր մեր Ծխական — Հոգևոր Դպրոցում, իսկամին 9 ին, անտեսական և ուսումնական մասանց հաշիւները ժողովրդին տալու համար, կատարվեցաւ ցոյց-հետեւեալ կարգաւ. 1) Ուսուցիչ Պ. Յովհաննէս Տէր — Մոսկէսեան կարգաց ուսումնական մասի հաշիւը և հրաւիրեց այցելուներին մի ձեռաց հարցաքննութիւն անել աշակերտներին, որը կատարվելուց յետոյ ժողովուրդի ուշքը նա դարձրուց մի քանի մանկավարժական խնդիրների և ծնողների դպի ուսումնարանը և իրանց զաւակները ունեցած պարտքերի վերայ: 2) Հոգաբարձութեան կողմից նորա Անդամ Պ. Պօղոս Հլթեանցը կարգաց անտեսական հաշիւը և վերջը մի քանի յորդորանք ուսումնարանին նկցուկ լինելու համար Այլ և յայտնեց, որ ուսումնարանին պատկանեալ, չորս Հոգաբարձուների 500 ական և եկեղեցական 6000 մանէթով բացած, մոմաշինութեան գործարանը (սորա մասին մանրամասն տեղեկութիւնները առանձին յօղուածով կուղարկենք Երարատին) նորան մօտիկ ապագայում նիւթական ապահովութիւն է խոստանում: 3) Ուսուցիչ Պ. Յովհաննէս Զիզեանեանցը կարգաց ծառ նոր սերունդին ուրիշ ուսման հետ արուեստներ ևս սովորացնելու համար, ելն (Ուսուցիչների կարգածները կուղարկվին արարատին. եւ 4) Դպրոցի ամեն գործերին վերահասու Յովհաննէս աւագ քահանայն Խոսրովեանց յայտնեց Անհաւատ Աւթողիկոսի Առնդակը. որով յայտնում էր նորին Անհաւատութիւնը իւր օրհնութիւնը և գոհունակութիւնը Մոպրոկու Հայ հասարակութեանը և մանաւանդ Հոգաբարձութեանը, որ ջանք է անում նորին Օծութեան հիմնած Դպրոցը բարեխաւացնել, բաց անելով — վերջիշեալ մօմի գործարանը, որից դուրս եկած մոմեղեններից մի փոքր քանակութիւն վառուել է այս տարի Ս. Միլոնի օրհնութեան հանդիսում: Աւերջը նա հրաւիրեց ամենքին ոտքի կանգնել և աշակերտները նորա հետ միասին մաղթանք վերախնկեցին Աստուծոյ Օգոստոսիա Պայսեր, նորա ընտանեաց և Անհաւատ Աւթողիկոսի ու Հայ ազգի համար — Աստի մանրամասն նկարագրութիւնները աւերորդ և անշահ համարելով՝ միայն զխաւոր նիւթերը հաղորդում ենք և խնդրում հրատարակել նրանց:

Մարտ 1871 թ. — Յունիսի Յունիս:

Առ 1 Ն Յունիսի 1871 թ. պատրաստի փող կար

Ի. Կ.

56 20 1/2